

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 3, p. 57-76, March 2013

**TÜRKÇENİN SADELEŞTİRİLMESİNDE YANLIŞ EK
KULLANIMI VEYA EKLERİN YANLIŞ KULLANILMASI**
*FALSE SUFFIX USE OR INCORRECT USE OF SUFFIXES IN TURKISH
SIMPLIFICATION*

Okt. Şahap BULAK

Siirt Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü

Abstract

The removal of redundant Arabic & Farsi vocabularies and gramatical rules from Turkish language and the use of Turkish equivalents begins with Şinasi during Tanzimat Period. That brought about simplification of Turkish language in its natural way of development in National Literature period, which headed as 'New Language'. However, the simplification (~ nativisation) of Turkish language intensified in the period of 1940-1980. That simplification led to good results as well as bad. Those that were mentioned as bad results caused irregularity of the language by generating many irregular epitomes.

In this study, between the years 1940-1980 in order to simplify Turkish language, false suffix use or incorrect use of suffixes derived from the new addition to the use of foreign words and suffixes instead derived from the incorrect use of wrong words was determined. It was pointed out that during this period the deriving wrong word was realized without watching out Turkish, structure, rules, vowel and consonant harmony, structure and function of joints of attention. It was tried to show that such kind of wrong suffix or suffixes were derived without paying attention to the meaning and functions of the rules of Turkish. Instead of derivational suffix the inflection words and imitational words were studied. It was detected that derivations, in order to simplify the word deriving which employed from the 1940s to 1980, were impoverished Turkish. It

was concluded that simplification should be carried out in the natural function of the language because it was concluded that such simplification would be more efficient.

Key Words: Turkey Turkish, Turkish simplification, word derivation, suffixes.

Özet

Türkçedeki gereksiz Arapça, Farsça kelime ve gramer unsurlarını atma, yerlerine Türkçe karşılıklarını kullanma eğilimi, Tanzimat döneminde Şinasi ile başlamıştır. Bu eğilim, Milli Edebiyat döneminde “Yeni Lisan” adıyla sürdürülerek Türkçenin doğal seyri içinde sadeleşmesinin yolu açılmıştır. Türkçenin sadeleştirilmesi (~özleştirilmesi) gerekçesi ile başlatılan çalışmalar, 1940-1980 döneminde yoğunlaşmıştır. Söz konusu sadeleştirme girişimlerinin müspet sonuçlarının yanı sıra menfi sonuçları da olmuştur. Bu menfi sonuçlar, kural dışı birçok örnek oluşturarak dilde düzensizliğe sebep olmuştur.

Bu çalışmada, 1940–1980 yılları arasında Türkçeyi sadeleştirmek maksadıyla yeni türetilen veya dilden atılan yabancı kelimelerin yerine türetilen kelimelerde yanlış ek kullanımı ve eklerin yanlış kullanılması incelenmiştir. Bu dönemde, Türkçenin yapısı, kuralları, ünlü ve ünsüz uyumları, eklerin yapısı ve işlevlerine dikkat edilmeden yapılan yanlış kelime türetmeye dikkat çekilmiştir. Bu türden yanlış eklerle yanlış olarak veya eklerin anlam ve işlevlerine dikkat edilmeden türetilen kelimeler ile yabancı dillere ait eklerle türetilen kelimelerin Türkçenin kurallarının belirlenmesinde ve öğretilmesinde oluşturduğu tahribat gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Yapım ekleri yerine çekim ekleriyle türetilen kelimeler ile yabancı kelimelere benzetilerek oluşturulan taklit kelimeler üzerinde durulmuştur. 1940’lı yıllardan 1980’e kadar Türkçenin sadeleştirilmesi maksadıyla yapılan kelime türetmelerde yapılan yanlış türetmelerin Türkçede düzensizliğe neden olduğu tespit edilmiştir. Türkçenin sadeleştirilmesinin dilin doğal işleyişi içinde bilimsel olarak yapılması gerektiği ve bunun daha verimli olacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Türkçenin sadeleştirilmesi, kelime türetme, ekler.

1.Giriş

Bu çalışmada 1930’da başlayan ve 1940-1980 yılları arasında hız kazanan Türkçenin sadeleştirilme sürecinin menfi sonuçları üzerinde durulacaktır. Bu menfi sonuçlardan biri belki de en önemlisi olan Türkçenin sadeleştirilmesinde yanlış ek kullanımı veya eklerin yanlış kullanılması incelenecektir. Türkçenin sadeleştirilmesinin menfi sonuçları üzerinde durulması, sadeleştirmenin gereksiz olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Amaç bu sadeleştirme çalışmalarının gerekli olup olmadığını tartışmak veya yapanları eleştirmek değil, bu konuda bir öz eleştiri yapmaktır. Zaten geçmişte kalan bu sadeleştirmenin gerekli olup olmadığını tartışmak yersizdir. Ayrıca

Türkçenin gelişmesine de bir yarar sağlamaz. Ancak müspet ve menfi sonuçları incelenirse Türkçenin bundan sonraki gelişimine katkı sağlanacaktır. Yapılan sadeleştirmenin aşağıda görüleceği üzere menfi sonuçları olsa da müspet sonuçları daha çoktur. Bu sadeleştirme çalışmaları neticesinde Türkçenin kelime dağarcığı zenginleştirilmiş, Türkçeye, yapısına uygun doğru türetilmiş binlerce yeni kelime kazandırılmıştır. Bunların yanında söz konusu sadeleştirme çalışmalarının birtakım menfi sonuçları da olmuştur. Bunlar incelenerek nedenleri ve sonuçlarıyla ortaya konulmalıdır. Bu neden ve sonuçların incelenmesi, bundan sonra yapılacak sadeleştirme veya yeni kelime türetme çalışmalarında bir daha aynı yanlışların yapılmaması için büyük önem arz etmektedir. Bu inançla, bu çalışmada Türkçenin sadeleştirilme sürecinin menfi sonuçları genel olarak değerlendirilecektir. Daha sonra Türkçenin sadeleştirilmesinde yanlış ek kullanımı veya eklerin yanlış kullanılması mümkün olduğunca ayrıntılı bir şekilde incelenip örneklendirilerek bu konuda yapılan yanlışlıklar tasnif edilecektir.

Tanzimat döneminde Şinasi ile başlayan ve Milli Edebiyat döneminde Genç Kalemler dergisinde “Yeni Lisan” adıyla hız kazanan Türkçedeki gereksiz Arapça, Farsça kelime ve gramer unsurlarını atma, yerlerine Türkçe karşılıklarını kullanma eğilimi, Türkçenin doğal seyri içinde sadeleşmesini başlatmıştır. 1930’larda Atatürk’ün öncülüğünde başlatılan “Dil İnkılâbı” ile başta bazı aşırılıklar yapılmışsa da zamanla yanlışlığı görülerek bu uygulamalardan vazgeçilmiştir¹. Böylece Türkçenin sadeleşmesi sekteye uğramadan kendi yapı ve işleyişi ile gelişip zenginleşmesinin yolu açılmıştır. Türkçenin sadeleştirilmesi amacıyla örnekseme, yapım ekleriyle kök ve gövdelerden kelime türetme, halk ağızlarından kelime aktarma, kelime türlerini değiştirerek kelime türetme, Çağdaş Türk Lehçelerinden yararlanma, Türkçenin tarihî metinlerinden kelime aktarma, genel dilden kelime aktarma ve kelime birleştirme yoluyla yeni kelime türetme gibi çeşitli yollarla kelime türetilerek Türkçenin kelime dağarcığını zenginleştirme yoluna gidilmiştir. Böylece Türkçeye yeni kelimeler kazandırılmış ve kelime türetme konusunda önemli tecrübeler edinilmiştir. Bu tecrübeler ışığında doğru türetilen ve tutunan kelimelerden yola çıkarak yeni kelime türetme yoluna gidildiğinde önemli bir başarı sağlanabileceği gibi tutunmayan ya da

¹ Atatürk, 1932 – 1935 yılları arasında çevresinin etkisinde kalarak tasfiyecilik ve uydurmacılığa dayanan dil anlayışını denemiş, zamanla bunun dili çıkmaza soktuğunu fark edince de “tabii yol” dediği yaşayan Türkçeye dönerek bundan vazgeçmiştir. Nitekim 1935 yılında Atatürk, Türkçenin tasfiyecilikle içine düştüğü “çıkma” Falih Rıfkı Atay’a: “Türkçenin hiç bir yabancı kelimeye ihtiyacı olmadığını söyleyenlerin iddiasını, tecrübe ettik. Bir çıkmaza girmişizdir. Dili bu çıkmazda bırakırlar mı? Bırakmazlar. Biz de kurtarma şerefini başkalarına bırakamayız” (Atay, 1980:477). sözleriyle ifade etmiştir. Ayrıca Cep Kılavuzları’nda 8000 civarında kelimeye karşılık bulunmuş fakat bu arayışın da çözüm olmadığını gören Atatürk, dil konusundaki çözümsüzlüğü yine Falih Rıfkı’ya: “Memleketimizin en büyük bilginlerini, yazarlarını bir komisyon halinde aylarca çalıştırdık. Elde edilen şu bir küçük lügatten ibaret. Bu tarama dergileri ve cep kılavuzları ile bu dil işi yürümez Falih Bey, biz Osmanlıcadan ve Batı dillerinden istifadeye mecburuz” (İnan, 1973: C2). şeklinde ifade etmiştir.

tutunan fakat yanlış türetilen kelimelerin türetilmesinde izlenen yolun başarısızlığında ısrar edilmemesi gerektiği de göz önüne serilmiştir (Bulak, 2012:64).

Türkçenin sadeleştirilmesi, bilimsel araştırmalarla temellendirilmediği için özellikle 1940-1980 döneminde sağlam bir zemine oturtulmadan yapılmıştır. Sadeleştirme kapsamında, tarihe ve geleneğe gereken önem verilmediğinden yüzlerce yıldan beri Türkçeye yerleşmiş, Türkçenin malı olmuş, kavram alanları² belli Arapça ve Farsça kelimeler, ihtiyaç olup olmadığına bakılmaksızın, dilden atılmış, yerine hangi kavramın karşılığı olduğu bilinmeyen, çağrışımları ve anlam sınırları belirsiz yeni kelimeler türetilmiştir. Bu yeni kelimeler, toplum zihnindeki kavramları tam olarak karşılayamadığı için, atılan kelimelere yeni karşılıklar bulunamamış, bunların yerine türetilenlerin de önemli bir kısmı yaşamamıştır. Böylece dilde bugün yaşanan düzensizlik ve kavram kargaşasına yol açılmıştır.

Türkçenin sadeleştirilmesi (~özleştirilmesi) gerekçesi ile başlatılan söz konusu sadeleştirme, bilimsel yöntemlere aykırı bir şekilde yapıldığı için yetkili yetkisiz herkes kendi tasarrufuna göre keyfî olarak kelime türetmeye yönelmiş; kendisini bu konuda yetkili görmüştür. Sadeleştirme yapılırken, her zaman bilimsel olarak hareket edilmemiş, Türkçenin gramer bilgisinden yoksun insanlar tarafından bilimsel platformlar yerine günlük siyasi gazete sütunlarında sürdürülmüştür. Söz konusu kişilerce Türkçenin yapısı, anlam özellikleri ve kuralları her zaman göz önünde bulundurulmadığından yeni türetilen kelimelerin bir kısmı etimolojiye, Türkçenin yapısı ve kurallarına aykırı olarak türetilmiştir. Yanlış türetilen daha doğrusu Türkçenin kurallarına aykırı türetilen kelimelerin önemli bir kısmı tutunamayarak unutulmuş, bir kısmı da ders kitapları ve basın yoluyla yaygınlaşarak tutunmuş ve dil hafızasında yerini almıştır. Böylece anlam, yapı ve kuruluş bakımından Türkçenin kurallarına uymayan bu kelimeler, dil öğretiminde kuraldışı örnekler oluşmuştur.

Günümüzde yanlışlıkları fark edilmeden sıklıkla kullanılan tümce, mut, somut, yadsımak, kapsamak, örneğin, koşul, öngörmek, sorun, değinmek, düzey, öykü, ozan, imge, yaşam, yaşantı, örgüt, ilginç, ya da, yöntem, ilke, ulusal, siyasal, anı, kendine özgü, doğa, özgür, zorunluluk, uygarlık, neden, çaba, olumlu, toplum, çözümlemek, birey, yapıt, olanak gibi Türkçenin kurallarına aykırı, anlamca eksik ve yanlış kullanılan kelimeler “Öz Türkçe” kapsamında türetilmiştir (Timurtaş, 2008:37). Örnekleri yüzlere varan bu türden yanlış türetilmiş anlamca eksik kelimeler ders kitapları ve basın aracılığıyla yaygınlaştırıldığından günümüzde çokça kullanılmaktadır.

²Bu konuda (TRIER, Jost (1931), *Der Deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Carl Winters Universitetsbuchhandlung, Heidelberg ve LYONS, John (1996), *Semantics I*, Cambridge University Press. AKSAN, Doğan (1989), “Kavram alanı-kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği üzerine”, *TDAY Belleten* 1971, Türk Dil Kurumu, Ankara, s.253-262. AKSAN, Doğan (1999), *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınları, Ankara. CİN, Recai (1971), *Kavramlar Dizini*, Türk Dil Kurumu, Ankara.) çalışmalara bakılabilir.

Türkçenin sadeleştirilirken bir yandan dildeki bütün yabancı unsurların atılması savunulurken diğer yandan “Öz Türkçe” kelime türetmek için yabancı kök ve ekleri kullanma çelişmesine düşülmüştür. Yeni türetilen kelimelerin bazen kökleri, bazen ekleri “Öz Türkçe” değildir. “Rastlantı” kelimesinin kökü, “rast”(Türkçe Sözlük, 1998:C.II, 1846) ve “zorunlu” kelimesinin kökü “zor” Farsça (Türkçe Sözlük, 1998:C.II, 2518); “saptama” kelimesinin kökü “sabt” Arapça’dır. Uydurma kelime yaparken yabancı dillerden gelen köklerin yanı sıra yabancı dillere ait ekler de kullanılmıştır. -tay eki Moğolca, -çe küçültme eki Farsça, —SAL/—SEL ekinin ilk şekli olan -AL/-EL Fransızcadır. Sadeleştirme kapsamında türetilen bazı kelimeler de Batı dillerine ait kelimelerin bozma şekillerinden oluşmaktadır. “İmge” kelimesi, Fransızca “image”den (Timurtaş, 2008:14; Banguoğlu, 2000:238); “belleten” ve “bülten” kelimeleri, Fransızca “bulletin”den (Türkçe Sözlük,1998:C.I, 367); “onur” kelimesi, Fransızca “honneur-onör”den(Türkçe Sözlük,1998:C.II,1688) taklit yoluyla yapılmış bir kelimedir. Bu türden örnekler çoğaltılabilir.

Türkçenin sadeleştirilmesi kapsamında türetilen basın-basım, yayın-yayım, yazın-yazım soyut-somut gibi kelimeler ses özellikleri bakımından birbirine çok yakındır. Bu kelimelerdeki tek farklı ses olan /n/ ve /m/ seslerinde de ortak ses özellikleri mevcuttur. Bu ortak seslerin yanında bu kelimelerin köklerinin aynı olması karışıklığa sebep olmuş, bu kelimelerin yanlış biçimde kullanılmalarına yol açmıştır. Hâlbuki bu türden ortak köklere dayanan ve birbirine yakın ses özellikleri bulunduran benzer kelimelerden kelime türetmeden kaçınarak bu karışıklık mümkün olduğunca değişik kökler ve değişik ekler kullanılarak önlenmelidir (Zülfikar, 199:130–131).

Yeni türetilen kelimelerin hangi kavramın veya neyin karşılığı olduğu açıkça bilinemediğinden aynı kelime, birden çok kavram veya nesnenin karşılığı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüzden yeni türetilen kelimelerin bazıları karşıladıkları kavramlar bakımından iyice oturmamış, aynı kavramlar için önerilen başka kelimeler yüzünden kavram kargaşası olmuştur. “Fırsat, imkân, ihtimal, hak, yetki, seçenek, çare, çıkış yolu, çözüm vb.” birçok kelime için “şans” kelimesi; “söyleyiş, telâffuz, ifade tarzı, üslûp, klişeleşmiş söz” kelimeleri için “söylem” kelimesi; “vehim, vesvese, işkil, şüphe, tereddüt, endişe, korku” kelimeleri için “kuşku” kelimesi; “şeref, haysiyet, gurur, kibir, itibar, izzetinefis” kelimeleri için Fransızca “honneur-onör” den Türkçeleştirilen “onur” kelimesi kullanılmaktadır. “Zor, tazyik, tahakküm ve tabı” kelimelerindeki kavramların hepsi bugün “baskı” kelimesi ile karşılanmaktadır. “Baskı” kelimesinin yanında “tabı” ve “bası” kelimeleri de kullanılmaktadır. Bunların kullanım sıklığı gittikçe azalmaktadır. Birkaç örnekle belirtmeye çalışılan bu durum pek çok kelime ve terim için söz konusudur. Bu bakımdan kelime ve terim yaparken çok yönlü düşünmek gerekir. Bir yandan dile katkı yaparken bir yandan da sorun çıkarılmamalıdır (Zülfikar, 1991:86-87).

Yukarıda değinildiği üzere ihtiyaç olup olmadığına bakılmadan yabancı olduğu gerekçesi ile dilden atılan her kelimenin yerine Türkçenin yapısına uygun ve anlamca

yeterli kelimeler türetilmemiş, türetilen kelimeler de yabancı bir dil gibi öğrenildiğinden yanlış kullanılmıştır. Bazen de aralarındaki anlam inceliği göz ardı edilerek atılan onlarca kelime tek kelimeyle karşılanmıştır. Bütün bunlar dilde kavram kargaşasına sebep olmuş, bu kargaşa beraberinde anlam ve anlatım zayıflığını getirmiştir. Bu durum, yeni kuşakların zihinlerinde pek çok kavramın yer edinmesi imkânının ortadan kalkmasına ve bu kuşakların düşünce kabiliyetlerinin azalmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan anlam ve anlatım boşluğunu da Batı dillerine ait kelime ve ifade şekilleri doldurmaya başlayınca dilde yeni bir yabancılaşmaya yol açılmıştır.

Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğundan kelime türetmeye çok elverişlidir. Kelime kökleri isim ve fiil kökleri olarak ikiye ayrılır. Kelime kökleri, isim veya fiil olduğuna göre, türetme ekleri isme eklenenler ve fiile eklenenler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Ayrıca bunlar oluşturdıkları kelimenin isim veya fiil oluşuna göre de ikiye ayrılırlar. Böylece isimden isim yapan ekler, isimden fiil yapan ekler, fiilden isim yapan ekler, fiilden fiil yapan ekler olmak üzere dörde ayrılır. Mesela fiil köküne getirilmesi gereken ek isim köküne yahut tersine isim köküne getirilmesi gereken ek fiil köküne getirilmez. Getirildiği takdirde meydana gelen kelime yanlış olur. Bunun dışında eklerin taşıdıkları işlevler de önemli özelliklerdir. Eklerin bir kısmı nispet bildirdiğinden sıfat yaparken bir kısmı yer, meslek, vasıta veya zaman ifade eder. Her ekin birçok işlevi vardır. Bunların ayrı ayrı ve iyice tespit edilmesi gerekir. Yeni kelimeler yapılırken eklerin işlevlerine dikkat edilmelidir (Timurtaş, 2008:128). Türkçe sadeleştirilirken köklerin anlamları ve eklerin işlevleri dikkate alınmadan Türkçenin gramer yapısına uymayan birçok kelime türetilmiş, bu kelimeler Türkçenin kurallarının belirlenmesini zorlaştırmış ve birçok kuraldışı örnek oluşturmuştur.

Bu çalışmada, Türkçeyi sadeleştirmek maksadıyla dilden atılan yabancı kelimelerin yerine türetilen veya kelime dağarcığını zenginleştirmek maksadıyla türetilen yeni kelimelerde yanlış ek kullanımı ve eklerin yanlış kullanılması incelenmiştir. 1940'lı yıllardan 1980'e kadar Türkçeyi sadeleştirmek için yapılan kelime türetmelerde yapılan en önemli yanlış olarak görülen Türkçenin yapısı, kuralları, ünlü ve ünsüz uyumları, eklerin yapısı ve işlevlerine dikkat edilmeden yapılan yanlış kelime türetmelerine dikkat çekilmiştir. Yapım ekleri yerine çekim ekleriyle türetilen kelimeler ile yabancı kelimelere benzetilerek oluşturulan taklit kelimeler üzerinde durulmuştur. Türkçenin sadeleştirilmesinin dilin doğal sınırları içinde; yapısı, kuralları ve anlam, anlatım özellikleri yapılmasının daha verimli olacağı kanaatine varılmıştır.

2. Kelime Türetmede Yanlış Ek Kullanımı veya Yanlış Kullanılan Ekler

2.1. -Aç(-aç/-eç)

Fiilden isim ve sıfat yapan bir yapım ekidir. Ünlü uyumlarına uyan bu ekle birçok yeni kelime türetilmiştir: Gül-eç, kaldır-aç, büyüt-eç, tık-aç, sür-eç vb. örneklerde görülen bu eke Cumhuriyet döneminde işleklik kazandırılmıştır. Fakat -Aç ekiyle -İcl/-UcU ekinin görevleri birbirine yakın olduğu için yükselt-eç yanında yükselt-ici, dondur-aç yanında dondur-ucu kelimesi türetilmiştir. İki ayrı ekin aynı

anlamda kelimeler türetmesi bir karışıklığa yol açmış, böylece bir kavramın birden çok karşılığı oluşmuştur. Bu durum anlam karmaşasına yol açtığından bu örneklerde görüldüğü gibi bir kavramın birden çok karşılığı olmamalıdır (Zülfikar, 1991:51).

2.2. -AlAk (-alak/-elek)

Fiillere gelerek onlardan sıfatlar ve çeşitli adlar yapan bir yapım ekidir: Kov-alak, yat-alak, as-alak, çök-elek gibi. Bu kelimelere benzetilerek yapılan “diyelek” (diyalekt “ağız”) kelimesinin bu ekle ilgisi yoktur. Bu kelime Fransızca “dialecte” kelimesine benzetilerek yapılmış taklit bir kelimedir (Banguoğlu, 2000:233).

2.3.-An (-an/-en)

Fiil kök ve gövdelerine gelerek onlardan sıfat türeten bir sıfat fiil ekidir. Eski Türkçede -gAn (-gan/-gen) şeklinde olan bu ek, günümüzde çok işlek olarak kullanılmaktadır: Yaz-an, gönder-en, sor-an, geç-en, çağla-y-an, tüt-en, öl-en, dinle-y-en, gel-en, geç-en gibi. Arapça sıfat fiillerden gelen kelimelerin doğru Türkçe karşılığı, -An sıfat fiil ekiyle türetilen kelimelerdir (bkz. 2.1.25.). “Muallim” kelimesinin karşılığı olarak “öğretmen” değil “öğreten” kelimesi kullanılmalıdır. Bunun gibi “eğitmen” yerine “eğiten”, “çevirmen” yerine “çeviren”, “okutman” yerine “okutan”, “yönetmen” yerine “yöneten” kelimesi kullanılmalıdır. “Bülten” kelimesinin ise bu ekle ilgisi yoktur. “Bülten” kelimesi Fransızca “bulletin” kelimesine benzetilerek yapılmış taklit bir kelimedir (Banguoğlu, 2000:234-235).

2.4. +Ay (+ay/+ey)

İsimden isim yapan bir yapım ekidir: Gün+ey, kuz+ey, düz+ey, yüz+ey gibi. Bu ek +Ay şeklinde olmasına rağmen bazı kelimelere +y şeklinde getirilmiştir: Açık orta+y, uza+y, ona+y gibi. Ayrıca isimden isim yapma eki olan bu ek, bazı fiil köklerine de getirilerek yeni kelimeler türetilmiştir: Ol-ay, yat-ay, yap-ay, düş-ey, bük-ey gibi. Yine ek çift şekilli (-ay/-ey) olmasına rağmen “güney” kelimesinden örneksemeyle oluşturulmuş “kuzey” kelimesi “kuzay” şeklinde olabilirken büyük ünlü uyumu göz ardı edilerek “kuzey” şeklinde türetilmiştir. Hâlbuki +Ay ekinin kalın ünlülü (-ay) şekli kullanılsaydı büyük ünlü uyumuna aykırı bir durum söz konusu olmazdı.

Bu ekin daha önceki dönemlerde kullanılmamasından yola çıkan Faruk Kadri Timurtaş, bu ekle türetilen kelimelerin uydurma olduğunu ifade etmektedir: “Düzey “seviye” anlamında kullanılıyor. Dilimizde “düz” kelimesi bulunmakla beraber -ay/-ey şeklinde isimden isim yapan bir ek mevcut değildir. “Satır” manasına gelen “yüzey” kelimesi de aynı sebeple yanlıştır. “Yüz” kelimesi vardır ama “yüzey” diye bir kelime hiçbir devrede ve hiçbir lehçede mevcut olmamıştır. “Olay” kelimesi de aynı ek ile teşkil edildiğine göre yanlıştır.” görüşündedir (Timurtaş, 2008:140-141).

2.5. +CA (+ca/+ce, +ça/+çe)

Farsçadan Türkçeye geçmiş, küçültme anlamında isimden isim yapma ekidir. Bu eki alan alıntı kelimelerin bir kısmı dilimizin telaffuz kurallarına uydurularak kullanılmaktadır: Bahçe <bağ+çe, nalça < na'l+çe, kelepçe<külep+çe, kepçe<kef+çe gibi. Bir kısmı ise dilimizin telaffuzuna uyduğu için oldukları gibi alınmıştır: Tarih+çe, lugat+çe, divan+çe, keman+çe gibi.

Bu ek, Farsça bir ek olmasına rağmen Cumhuriyet döneminde yapılan sadeleştirme çalışmaları kapsamında bu ekle Türkçe yeni kelimeler türetilmiştir: İl+çe, tüm+çe, dilek+çe gibi. Bu ek, isimden isim yapma eki olmasına rağmen bazen fiil köklerine getirilerek yeni kelime türetilmiştir: Gerek-çe gibi. Yabancı dile ait bir ekle yanlış türetilen bu kelimeler Türkçede küçültme işlevinde kullanılan +Cik/+CUk ekiyle Türkçeleştirilebilir: Beyin+cık, keman+cık, tarih+cık gibi. Zira yabancı bir dile ait eklerle Türkçe kelime türetmek doğru değildir (Banguoğlu, 2000:159-160).

2.6. -ç/-nç

Dönüştürücü fiil gövdelerine gelerek onlardan isim yapan işlek bir yapım ekidir. Bu ek getirildiği fiildeki hareketi yapanı, yapılan hareketi veya o hareketle ilgili bir niteliği, bir özelliği gösteren soyut isim ve sıfatlar türetme görevi yüklenmiştir: Gülün-ç, iğren-ç, inan-ç, kazan-ç, kıskan-ç, sevin-ç, utan-ç, ödü-ç gibi. Bu ekle türetilmiş birçok söz tutunamadığı gibi "ilginç" gibi yanlış türetilen ve tutunan kelimeler de vardır. Bu kelimelerden "ilginç" yanlış türetilmiştir (Banguoğlu, 2000:257; Timurtaş, 2008:130). Dilimizde "ilgin-" diye bir fiil yoktur. Ek -nç olarak alınsa bile fiilden isim yapan ek olan bu ek, "ilgi" ismine getirilmiş olur. Fiil kök ve gövdelerine getirilen ekler isim kök ve gövdelerine getirilemediği için bu kelime yanlış türetilmiştir. Ayrıca bu ekle türetilmiş basın-, korkun-, ödü- kelimeleri yalnız başlarına kullanılırken göne-, iğre-, ina-, kıska- fiillerinin yalın biçimleri de kullanılmamaktadır (Korkmaz, 2003:76-77). Bu ekle türetilecek yeni kelime ve terimlerde dönüştürücü çatı eki almış fiillerin canlı ve kullanılır olmasına, türetilcek kelimelerin kurallara uygun olmasına dikkat etmek gerekir (Zülfikar, 1991:133).

2.7. -DAn (-dan/-den, -tan/-ten)

Günümüzde "sebe" kelimesinin yerine kullanılan ve kullanımı neredeyse sebe" kelimesinden daha yaygın olan "neden" kelimesi yanlış türetilen bir kelimedir. Çünkü "neden" kelimesindeki -den eki yapım eki değil, isim çekim ekidir. Türkçede çekim ekiyle kelime türetilmez. Bazı kelimelerde kalıplaşma yoluyla yeni kelimeler oluşmuşsa da bu kelimelerde kullanılan çekim eki işlevini yitirmiştir: Sıradan gibi. "Neden" kelimesinde ise isim çekim eki olan +DAn eki, işlevini sürdürdüğü gibi kelimenin anlamını da tamamen değiştirmemiştir. Dolayısıyla bu kelime yapı bakımından yanlış türetilmiştir. Ayrıca "neden" kelimesi anlam olarak da "sebe" kelimesinin yerini tam olarak tutmadığından anlamca da yanlış veya eksik bir kelimedir. Bu yüzden "Sebe" kelimesinin yerini tutamaz (Timurtaş, 2008:142).

2.8. +AĞI (+ağı <+a-ğı/+eği <+e-ği)

İsimden fiil türeten +a- eki ile –gI ekinin kaynaşmasıyla oluşmuş isimden isim ve sıfat yapan birleşik bir ektir: Yap+ağı, buz+ağı, gün+eği, kuz+ağı, güv+eği gibi. Bu ek, damak sesinin erimesiyle dilimizdeki bazı kelimelerde +Ay görünüşünü almıştır (Korkmaz, 2003:34). Kelime türetmeler sırasında başlıca kelime ve terimlerde +Ay eki ile isim ve sıfatlar yapılmıştır. Ancak bu ek belirli bir anlam taşımadığından rastgele isim ve fiil tabanlarına getirilmiştir (bkz. 2.1.4.): Düz+ey, uz+ay, bir+ey, den+ey, dik+ey, yat+ay, düş+ey, kuz+ey, gün+ey gibi.

Kuzey lehçelerinde ve Özbek Türkçesinde -ağı <-a-ğı/-eği <-e-ği eki >-av/-ev şeklini almıştır: Bil-ev, kaş-av, kıl-av, buk-av, buz-av gibi. Ancak Türkiye Türkçesinde son seste yarım sesler pek alışılmış ve sevilmiş değildir. Fakat yabancılaşma etkisiyle –AğI ekinin iki türlü büzülmesinden meydana gelen bu sesler zamanımızda rağbet görmüştür: Gör-ev, öd-ev, sına-v, türe-v, söyle-v, sayla-v. Hâlbuki bu kullanım Türkiye Türkçesine yabancıdır (bkz. 2.1.28.).

2.9. +em

Türkçede +em şeklinde bir isimden isim yapma eki yoktur. Buna rağmen kelime türetmede bu olmayan ekten yararlanılarak “önem” kelimesi türetilmiştir. Bu kelimenin kökü olan “ön” kelimesi Türkçedir ama Türkçede +em şeklinde bir isimden isim yapma eki olmadığından bu kelime yanlış türetilmiştir. Fiile getirilen –m /-Im/-Um eki vardır. Fakat bu ek isim köklerine gelmez (Timurtaş, 2008:140). Ayrıca bu kelime yerine türetildiği “ehemmiyet” kelimesinin anlamını tam olarak taşımadığından anlamca eksik veya yanlıştır.

2.10. –GA (-ga/-ge, -ka/-ke)

Eski Türkçede de kullanılan bir fiilden isim yapma ekidir. Fiil kök ve gövdelerinden sınırlı sayıda sıfat ve isimler türetmiş olan bir ektir. İşlev olarak fiilin gösterdiği işten etkileneni ya da bu işin sonucunu gösteren türetmeler yapmıştır. Organ, bitki, yemek, hayvan, alet isimleri yapar: Bel-ge, öner-ge, sömür-ge, bildir-ge, yürün-ge, göster-ge, bil-ge, böl-ge, dal-ga gibi.

Kelime ve terim yapımında ekin özelliği ve hangi türlü fiillere getirildiği göz önünde bulundurulmadığı için bu ekle türetilen kelimeler arasında çizel-ge, “cetvel” genel-ge<genel, imge “imaj” <im gibi yanlış kuruluşlar yer almıştır (Korkmaz, 2003:79). Oysa “genelge” kelimesinde fiilden isim yapma eki olan –GA eki “genel” ismine getirilmiştir. “Çizelge” kelimesinde ise, –ga ekinden önce anlamsız ve Türkçede kullanılmayan “çizel” gövdesi kullanılmıştır. Dolayısıyla bu iki kelime yanlış türetilmiştir. “İmge” kelimesinin “iz, işaret” anlamındaki “im” kökü ile +GA ekinden oluştuğu iddia edilse de “imge” kelimesi, Fransızca “image” kelimesinden “a” atılmak suretiyle yapılmış taklit bir kelimedir. “İmge” kelimesi Türkçe kabul edilse de ki bu mümkün değildir, yine “im” isim köküne fiilden isim yapan –GA eki getirilerek

yapıldığı için şekilce yanlış türetilmiş bir kelimedir. Bu kelime, anlamca “hayal, tasavvur” anlamını tam olarak karşılamadığı için anlamca da yetersiz veya yanlıştır. Kelimenin kökü olan ve eski metinlerle halk ağızlarında geçen “im”, “işaret, nişan” demektir. “İşaret” ile “hayal” arasında nasıl bir ilişki kurulduğu anlaşılamamaktadır (Timurtaş, 2008:14; Banguoğlu, 2000:238).

Bu ek genellikle son sesi yumuşak ünsüzlerden oluşan kelimelere getirilmiştir. Bu sebeple gramerler, ekin -kA biçimini başlıkta göstermezler. Tarihi gelişme içinde “bilge” örneğinde /g/ sesi korunurken aynı örneği içeren “kısa” örneğinde sert ünsüzden sonra gelen ekin /k/ ünsüzü düşmüş ve kelime “kısa” halini almıştır.

Duyarga “anten” örneği ise “duy-” fiil köküne dayanır. Çünkü yazı dilinde “duyar-” diye bir fiil gövdesi yoktur. “Duyar”, “duy-” fiil kökünden -ar ekiyle yapılmış bir sıfat olmalıdır. Nitekim “duyar” biçiminden türetilmiş sözlükte “duyarlı, duyarlık, duyarsızlık” kelimeleri vardır. +II⁴, +II⁴k, +sI⁴z ekleri isim kök ve gövdelerine gelen ekler olduğu için bu örnekte de “hassas” anlamındaki “duyar” ismine getirilmiştir. Böylece -GA eki fiile gelmesi gerekirken isme gelmiştir. Yukarıdaki açıklamaların ışığında yönerge “talimat, direktif” kelimesi de “duyarga” kelimesinde olduğu gibi yazı dilinde “yöner-” diye bir fiil olmadığı için örnekseme yoluyla türetilmiş yanlış bir kelimedir (Zülfikar, 1991:83).

2.11. -GAn (-gan/-gen, -kan/-ken)

Çok heceli fiillerden isim türeten bir yapım ekidir. Tek heceli kelimelerde bu ekin yerine -GIn eki kullanılır: “Etken” değil, “etkin” gibi. Fiillerden alışkanlık anlamında sıfatlar yapar: Çalış-kan, unut-kan, doğur-gan, giriş-ken, sokul-gan, dövüş-ken, çekin-gen gibi. “Üç-gen, beş-gen” gibi geometrik şekilleri karşılayan kelimelerde bulunan -gen ekinin bu ekle bir alakası yoktur. “Köşe” anlamındaki ek, Fransızca gone < Yunancagonia “köşe” kök-ekinden kopyadır (Banguoğlu, 2000:240). Eklendiği kelimeye “köşe” anlamı katan genellikle geometrik şekilleri ifade eden ve sayı isimlerine gelen bu ekin Türkçe olmadığı isim köklerine gelmesinden de anlaşılmaktadır.

2.12. -gar

Türkçede -gar şeklinde bir ek yoktur. “Uygar” kelimesi, olmayan bu ekle türetildiği izlenimi verse de bu mümkün değildir. Bu kelimenin “Uygur”dan meydana gelmiş olduğunu söyleyenler vardır. Uygurlar göçebeliği bırakıp yerleşik bir medeniyet kurdukları için Uygurluk, “medenilik, şehirlilik” anlamına gelebilir deniliyor. Bu doğru olabilir. Fakat “Uygur” neden “uygar” şekline girmiş bunu anlamak ve açıklamak mümkün değildir (Timurtaş, 2008:140).

2.13. -GI/-GU(-gı/-gi, -kı/-ki, -gu/-gü, -ku/-kü)

Eski Türkçeden beri kullanılan tek heceli fiil köklerinden değişik anlatımlarda fiil türeten bir ektir. Araç- gereç isimleri ve fiillerden yalın isimler yapar: Ver-gi, bit-ki, bil-gi, bas-kı, sür-gü, yet-ki, çal-gı, sil-gi, yay-gı, sün-gü, as-kı, sev-gi, say-gı gibi.

Genellikle tek heceli fiil köklerine gelen bu ekin zamanla çok heceli, çatı eki almış biçimler üzerine de getirildiği görülmektedir: Yanıl-gı, çeliş-ki, iliş-ki gibi.

Türkçede daha geniş bir kelime ailesi vaat eden bu ekle türetilen bazı kelimeler anlam bakımından yetersizdir: Düş-kü “hadise” düz-gü “kaide” tut-ku “ihtiras”. Ayrıca fiil kök ve gövdelerine getirilen bu yeni türetilmiş bazı kelimelerde isim köklerine getirilmiştir: zor-gu “istibdat”, son-gu “ecel”, öz-gü “has, mahsus” gibi. Bu ekin isim köklerine getirilmesiyle türetilen kelimeler yanlış türetilmiş uydurma kelimelerdir (Banguoğlu, 2000:242;Timurtaş, 2008:141).

2.14. +gür

Türkçede isim kök ve gövdelerine gelen +gür diye bir ek yoktur. Bu yüzden “hür, hürriyet” karşılığı olarak kullanılan “özgür” ve “özgürlük” kelimeleri yapı, anlam bakımından yanlıştır. Türkçede isme eklenen +gür eki bulunmadığına göre bu kelime “öz” ve “gür” kelimelerinin birleştirilmesiyle yapılmış olmalıdır. “Öz” isim, sıfat ve dönüşlülük zamiri olarak kullanılmaktadır. İsim olursa “bir şeyin esası, hülasası”, sıfat olursa “üvey olmayan”, zamir olursa “kendi” anlamına gelir. “Gür” kelimesinin anlamı, “bol, fazla” demektir. Bu durumda “gür” de sıfat olduğu ve Türkçede sıfat başta bulunduğu için “özgür” diye bir tamlama yapılamaz. Olsa olsa “özü gür” şeklinde bir birleşik sıfat meydana getirilebilir. O da “özü, kendisi kuvvetli” anlamı ifade eder ki bunun “hür” ile ilgisi yoktur. Bu kelimedenden türetilen “özgürlük” kelimesi de bu sebepten uydurmadır (Timurtaş, 2008:139).

2.15. -m/ -Um/-Im (-m, -ım/-im, -um/-üm)

Geçişli ve geçişsiz genellikle tek, bazen çift heceli fiillerden isim yapan işlek bir ektir. “Fiilden doğan hareketin sonucu” anlamını verir. Soyut isimler türetir: Bil-im, ayır-ım, biç-im, değiş-im, dağıl-ım, dur-um, düğ-üm gibi. Fiilin bildirdiği işin ismi anlamı verir: Doğ-um, öl-üm, seç-im, al-ım, bak-ım, sat-ım, solun-um, tüket-im, yönet-im, ulaş-ım gibi. Fiilin bildirdiği işin sonucunda ortaya çıkan ürün anlamı verir: Ekle-m, tak-ım, kaldır-ım, ye-m dök-üm, bak-ım, anlat-ım gibi.

Türkçeleştirme çalışmaları sırasında bir+im “ünite” bağ+ım “tabiiyet” orta+m “vasat” toplu+m gibi fiil yerine isim ve sıfata dayalı bazı yanlış türetmeler de yapılmıştır. -m/-Im/-Um fiilden isim yapma eki iken orta+m, deney+im, bir+im, toplu+m gibi örneklerde isme getirilmiştir. Türkçede isimden isim yapan -m/-Im/-Um eki yoktur. Ünite karşılığı kullanılan bir+im ile vasat karşılığı kullanılan orta+m bu özelliklerine rağmen tutunmuştur. Toplu+m kelimesinde fiile gelmesi gereken -m eki “toplu” sıfatı üzerine gelmiştir(Timurtaş, 2008:130, 142; Zülfikar, 1991:113-116;Korkmaz, 2003:91;Banguoğlu, 2000:253-255). “Hürriyet” karşılığı kullanılan “bağımsızlık” kelimesinin kökü olan “bağ” ismine getirilen -ım eki, iyelik birinci teklik eki izlenimi vermekte ve bu işlevde kullanılmaktadır. “Bağım” gövdesinin tek başına kullanılmaması, anlamca yanlış olan bu kelimenin biçimce de yanlış olduğunu göstermektedir. İyelik ekleri, isim çekim eki olduğundan kelime türetmede

kullanılamazlar. Türkçede çekim eklerinin kelime türetme görevi yoktur. Dolayısıyla "bağımlı, bağımsız, bağımsızlık" gibi kelimeler yanlış türetilmiştir.

2.16. -t /-It/-Ut (-t, -ıt/-it, -ut/-üt)

Eski Türkçeden beri kullanılan Eski Anadolu Türkçesinde de bir takım örnekleri olan bu ek, Türkiye Türkçesinde fazla işlek değildir. Sınırlı örnekleri olan bu ek,geçişli ve geçişsiz fiillerden isim, bazen de sıfat türetir. İsimlerin bir kısmı yer adı, bir kısmı fiilin gösterdiği işin ürünü olan nesne ve yiyecek isimleri, bir kısmı da vasıta görevine dayalı araç gereç isimleridir. Eski Türkçeden beri işlek olarak kullanılmayan sınırlı sayıda örnekleri olan bu eke, Cumhuriyet döneminde kelime türetmede canlılık kazandırılmış, dolayısıyla yeni birtakım örnekler ortaya konmuştur. Örneklerin birkaçı da eski kaynaklardan aktarmadır: An-ıt, bin-it, dik-it, kon-ut, kes-it, soy-ut gibi.

Bu cansız ek, terim yapmak için kök ve anlatım gözetmeksizin zorlanmıştır. Ölü bir ekken Cumhuriyet döneminde yeni kelime türetmelerinde kullanılarak canlandırılmaya çalışılınca anlatımı seçilemez olmuştur. Anlam sınırları tam olarak belirlenemediğinden bu defa da çok türlü anlam öbeklerinden kelime yapımında rastgele kullanılmıştır. Fiil köklerine getirilen ve üstelik işlek de olmayan bu ek, "som-ut, örgü-t, karşı-t, yan-ıt, bağ-ıt" gibi yeni yapılan kelimelerde isimlere getirilmiştir. Dolayısıyla bu kelimeler Türkçenin kurallarına aykırı olarak yanlış türetilmiş kelimelerdir (Timurtaş, 2008:130; Korkmaz, 2003:107-108). "Boyut" kelimesinde de bu ek isim köküne getirilmiş görüntüsü verse de bu kelime Arapça "bu'ud" kelimesine benzetilerek yapılmış taklit bir kelimedir. Eski Türkçede Moğolcadan geldiği sanılan bir +it çokluk ekini "tigit, alpagut" Arapçanın +ât dişi çokluk ekiyle bir sayıp Türkçe kelime yapanlar olmuştur: "Efrâd"= "erât" gibi. (Banguoğlu, 2000:183)

2.17. +et

Türkçede isimlerden sonra kullanılan +et şeklinde bir isimden isim yapma eki yoktur. Dolayısıyla "özet" kelimesi yanlış türetilmiş bir kelimedir. İddia edildiği gibi kökü "öze-" kelimesi kabul edilse bu kez "öze-" kelimesi, "sözü uzatmak" anlamına geldiği için "özet" kelimesinin "sözün kısası" anlamını ifade etmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu kelime anlamca da yanlış türetilmiştir (Banguoğlu, 2000:263).

2.18.-ç/-Iç (-ç, -ıç/-iç)

Genellikle alet isimleri yapan fiilden isim yapma ekidir. İşlek olmayan canlı bir ektir: Çek-iç, tıka-ç gibi. Bazı gramer terimleri bu ekle yapılmıştır: Tümler-ç, bağla-ç, ula-ç gibi. Bu ekle türetilmiş bazı yalın adlar da tutunmamıştır. Fiil kök ve gövdelerine getirilen bu ek, isim köklerine getirilerek yanlış kelimeler yapılmıştır: Orta-ç, ara-ç gibi. Ayrıca bu ek "süreç" kelimesinde -eç şeklinde rastgele ve yanlış kullanılmıştır (Banguoğlu, 2000:247-248) Bu ek "gereç" kelimesinde Türkçede olmayan "gere" köküne getirildiğinden bu kelime yanlış türetilmiş bir kelimedir (Timurtaş, 2008:131).

2.19. -İl/-Ul (-ıl/-il, -ul/-ül)

Eski Türkçeden beri “kısıl, amul, tükel, inal” gibi kelimelerde bulunan az işlek, anlatımı kararsız bir ek olup Türkiye Türkçesinde de sınırlı sayıda isim ve sıfatlarda kullanılmaktadır: Çök-ül, çak-ıl, çap-ul, an-ıl, oğ-ul, yeñ-ül gibi. Bu ekle türetilen “şart” anlamında kullanılan “koşul” kelimesi anlam bakımından yanlıştır. Çünkü “şart koşmak” birleşik fiilinde “koş-” yardımcı fiildir. Burada şart anlamını taşıyan “koş-” değil “şart” kelimesinin kendisidir. Ayrıca -İl/-Ul eki de zaten “bir kılışın ürünü ismi” anlamı taşımıyor (Banguoğlu, 2000:250).

2.20. -n/ -In/-Un (-n, -ın/-in, -un/-ün)

Türkçede edilgen anlamlı ve çoğu zaman kılışın ürünü gösteren bir fiilden isim yapma ekidir: Tüt-ün, ek-in, yağ-ın, diz-in, gel-in, düğ-ün, ak-ın gibi. Yeni kelimelerde -m/-Im/-Umeki, salt kılış ismi, -n/-In/-Uneki ise genellikle kılışın ürünü ismi türetilmesinde kullanılmıştır: Basım “tebaat”, basın “matbuat”, yayım “neşir”, yayın “neşriyat” gibi. Ancak -in ekinin canlılığı ve özel anlatımı dil şuurunda donuşmuş olduğu için bu ayırım indî kalmıştır. Bu sebeple düşü-n soru-n yaz-ın gibi zorlamalar da yersizdir (Banguoğlu, 2000:256). Bu eki alan “ürün, uzun, yoğun, düzen, talan” gibi bazı örneklerde kökler açık değildir. Bunlar, tarihi dönemleri içinde ses değişikliklerine uğramış ve ekle kalıplaşmıştır (Zülfikar, 1991:130-131).

“Zorun” kelimesi farsça bu kökten ölü bir ek olan “yazın, kışın” gibi kelimelerde kullanılan ve zaman bildiren-n ekiyle yapılmış görüntüsü verir. Fakat buradaki -n, bu ek değil; “bu işi yapmak zorundayız” cümlesindeki kullanımdan yola çıkılarak buradaki zamir -n’si yapım eki gibi değerlendirilerek oluşturulmuştur. Yanlış olarak türetilen “zorun” gibi “zorunlu” ve “zorunluluk” kelimeleri de uydurmadır (Timurtaş, 2008:138).

2.21. -İc/UcU

Her türlü fiil kök ve gövdelerine getirilerek ad ve sıfat türeten çok işlek bir ektir. Geçişsiz fiillerden çok geçişli fiillere getirilir. Fiilin gösterdiği işi, meslek, uğraşı veya sürekli olarak yapanı gösteren isimler türetir: Ek-ici, izle-y-ici, doku-y-ucu, gör-ücü, bak-ııcı gibi. Fiilden o işi yapan, yapma etkisini gösteren anlamında sıfat türetir: Aç-ıcı, ağlat-ıcı, at-ıcı, karıştır-ıcı, kes-ici, binici gibi. Fiilin gösterdiği işi bir özellik olarak taşıyan sıfatlar türetir: Ak-ıcı, aldat-ıcı, aydınlat-ıcı, bağla-y-ıcı gibi. Fiilin gösterdiği işi yapan veya yapma özelliği taşıyan araç- gereç isimleri yapar: Isıt-ıcı, arıt-ıcı, al-ıcı, ver-ici, dondur-ucu gibi. Ancak bu ek, -İc/-UcU şeklinde olmasına rağmen “dilenci” ve “öğrenci” kelimelerine -İc şeklinde gelmiş ve /ı/ düşmüş görünmesine rağmen bu kelimelerin -İc eki alan şekilleriyle benzerliği ve anlam yakınlığı kalmamış bu kelimeler isimden isim yapan +CI ekiyle yapılmış görüntüsü vermektedir (Korkmaz, 2003:83-84).

2.22. -mA (-ma/-me)

Aslında bir isim fiil eki olan bu ek, -mA_k ekindeki /k/'nin yumuşayıp kaybolmasından oluşmuştur. Fiilin gösterdiği oluş, kılış ve durumları yalın bir iş olarak belirten isimler yapar: Gelme, git-me, gör-me, yan-ma gibi. Fizik terimleri arasında yer alan tepki+me “reaksiyon” “tepki” isminden türetildiği için kurala ters düşmüş, dolayısıyla yanlış türetilmiştir. Çünkü Türkçede +mA şeklinde isimden isim türetme eki yoktur (Korkmaz, 2003:93).

2.23. -mAç/-baç (-maç/-meç, -baç)

Türkiye Türkçesinde işlek olmayan fiilden isim yapma ekidir. Yaptıkları isimlerin yapılış biçimini ve tarzını gösteren bir işlevde kullanılır: Saklambaç<saklanbaç, atlambaç<atlanbaç, dolambaç<dolambaç, yırtmaç, saymaç, yanıltmaç gibi. -mAç eki, Cumhuriyet döneminde bir takım araç isimlerinin yapımında veya yabancı kelimelerin Türkçeleştirilmesinde kullanılmıştır: Almaç “ahize”, respiratör”, eğmeç “kavis”, sarmaç “ambalaj”, sıkmaç “kompresör” gibi. Ancak Fransızca -eur eki taşıyan kelimeler, Türkçe -İcI/-UcU eki ile karşılanabilecekken bu ek yerine işlevi -eur ekinin karşılamayan -mAç eki kullanılarak kelime türetme yoluna gidilmiştir. Bundan dolayı bulunan karşılıklar tutunmamıştır (Korkmaz, 2003:95).

2.24. -mAlI

Fiilden isim yapan -mA eki ile +II ekinin birleşmesinden oluşan birleşik bir ektir. Kelimeye “bir özelliği, bir niteliği bulundurma” anlamı katar. Eklendiği kelimelerden niteleme sıfatı yapar: Çözümle-meli, kurut-malı, içten yan-malı, üfle-meli, vur-malı gibi. Bu kelimeler genellikle sıfat tamlamasının tamlayanını oluşturur: İçten yanmalı motor, kurutmalı çamaşır makinesi, üflemleri çalgılar, vurmali çalgılar, çözümlemeli testler gibi. -mAlI eki, bu özelliği ile Türkçenin yapısına aykırı olan, -ma ve -tik (Fr. -tique) eklerinden oluşan -matik ekine karşılık olabilir. Türkçe köke dayanan ve hızla yaygınlaşan “dokunmatik” sözü “dokunmalı” diye daha kurallı olarak ifade edilebilir. Günümüzde +matik ekinin değişik işlevleriyle kurulan “sıramatik, bankamatik, zikirmatik” gibi yeni kelimelerin kullanımı hızla yaygınlaşmaktadır (Zülfikar, 1991:123).

2.25. +mAn

Eski Türkçeden beri dilimizde isim kök ve gövdelerinden “büyültme” anlamında isim ve sıfatlar yapan bir ektir. Nadiren genel anlamda, genellikle çeşitli anlamlarda isimler de yapar: Değirmen (<teğir<teker), kocaman, kölemen, yalman, göçmen gibi. Dilimizde az çok canlı olan yönüyle +mAn eki sıfatlara gelerek “pek veya biraz” anlatımıyla hemen hepsi kişileri niteleyen sıfatlar yapar: Şişman, karaman, kocaman, akman gibi. Bu ek, ayrıca yer adları da yapar: Dikmen, karaman, çölmen gibi.

Bu ek, ölü bir ek durumunda iken Cumhuriyet döneminde işleklik kazandırılmaya çalışılan Türkçe -mAn ekiyle “kişi, yapıcı kişi” anlamı taşıyan +mAn eki farklı eklerdir. “Kişi, yapıcı kişi eki” anlamı taşıyan -mAn eki, Cermen dillerine

akrabalık iddiasından başlayarak “mann” kelimesinin bu dillerdeki “kişi ve yapıcı kişi” anlatımına özenmek yoluyla meydana gelmiştir. Türkçe olmayan bu ek, fark gözetilmeksizin isim ve fiil tabanlarına getirilerek birçok yanlış kelime türetilmiştir: Uz+man, denet-men, yönet-men, öğret-men, yaz-man, çevir-men, danış-man, seç-men gibi (Banguoğlu, 2000:196-197; Timurtaş, 2008:131).

2.26. +sAl (+sal/+sel)

Arapça nispet eki(-î)nin yerini tutmak üzere Latin kökenli Fransızca +Aİ “nispet bildirme, ait olma” ekinin Türkçeye uyarlanırken “siyasa ve ulus” gibi kelimelere getirildikten sonra +sAl biçiminde yanlış ayrılmasından oluşmuş bir ektir. Türkçenin “kumsal” kelimesinde görülen isim köküne gelen ve “uysal” kelimesinde görülen fiil köküne gelen -sAl ekleriyle bir bağlantısı yoktur. Türkçede aitlik ve nispet bildirme görevi için belirtisiz ad tamlaması “duygu sömürüsü, kişi hakları, para darlığı gibi” çok elverişli olduğu halde, yabancı kökenli bu +sAl eki gittikçe yaygınlaşarak aitlik ve nispet sıfatları türeten yeni bir nitelik kazanmıştır: Açı+sal, biçim+sel, bilim+sel, birey+sel, çevre+sel, duygu+sal gibi. Üstelik yalnız adlardan değil fiil kök ve gövdelerinden de sıfatlar yapabilmektedir: Eğit-sel, gör-sel, işit-sel, öğret-sel, düşün-sel gibi (Korkmaz, 2003:61-62). Cumhuriyet döneminin yeni türetmelerinden olan bu sıfatlar, işlevce Türkçe -sAl ekiyle değil, Fransızca +sAl ekiyle ilgi nispet bildirme ekiyle görevde olduğu bu sözlerde bir yanlış türetme söz konusudur (Korkmaz, 2003:105; Timurtaş, 2008:130-131) Bu ek “çarpansal” kelimesinde de yanlış kullanılmıştır. Matematik terimi “çarpan” bir sıfattır. Bu sıfata tekrar +sAl eki getirip “çarpansal” biçiminde yeni bir sıfat yapmak dil kurallarıyla bağdaşmaz (Zülfikar, 1991:139; Korkmaz, 2003:105).

2.27. -tay

Türkçede -tay diye bir ek yoktur. Moğolcadan Türkçeye geçmiş “kujrilta” kelimesinden gelen “kurultay” kelimesine yersiz bir örnekseme ile “danıştay, sayıştay, yargıtay, kamutay, çalıştay” kelimeleri yapılmıştır (Banguoğlu, 2000:172-173; Zülfikar, 1991:144). Moğolcadan Türkçeye girmiş ve sonra unutulmuş, Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmamış “kurultay” kelimesi, sonradan diriltilerek “kongre” anlamında kullanılmıştır. Bu kelime vasıtasıyla Türkçeye geçen Moğolca “+tay” eki, Moğolcadan alınan “kurultay” kelimesi ile buna benzetilerek türetilen “danıştay, sayıştay, çalıştay” kelimelerinde fiil kök ve gövdelerine getirilmiştir. “Yargıtay” ve “kamutay” kelimelerinde ise isim köküne getirilmiştir. Türkçede aynı ekin hem fiilden isim, hem isimden isim yapması mümkün değildir. Zaten +tay eki Türkçe olmadığı için bu ekten yeni kelime türetilmesi doğru olmaz (Timurtaş, 2008:106-107).

2.28. -v

Türkiye Türkçesinde -v eki şeklinde bir fiilden isim yapma eki yoktur. Aslında Türkiye Türkçesinde çok az /v/ sesi bulunmakta ve bunlar da genellikle /b/ sesinden bazen de /g/ sesinden gelmektedir. Türkiye Türkçesinde kullanılan -v eki, Kazan-Tatar

Türkçesindeki -gü ekinde gelmiş bir ektir. Kazan-Tatar Türkçesine ait bir özellik aynen alınmış üstelik ekin ifade ettiği anlam ve işlev değiştirilmiştir. Kazan-Tatar Türkçesinde bu -v eki, mastar yani fiil ismi yapmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu ekle türetilen “saylav” kelimesi “saylama, saylayış” manasına gelmektedir ki, “seçme, seçim, seçiş” demektir. Fakat bu kelimeye “seçilen” anlamı verilmiştir. Aynı şekilde “söylev” kelimesi de “söyleme, söyleyiş” manasını ifade ettiği halde Türkiye Türkçesinde “söylenen şey, nutuk” karşılığı kullanılmaktadır. “Ödev, sınav, görev” kelimeleri de öbürlerine benzetilerek uydurulmuştur. Bunlar arasında “görev” kelimesi, anlam dışında ayrıca şekil bakımından da yanlış türetilmiştir. Çünkü -v eki, “sayla-, söyle-, öde-, sına-” gibi kelimelerde görüldüğü üzere sesli ile biten kök ve gövdelere getirildiği görülür. Kuzey Türkçesine has olup -gü’den gelişen -v ekinin Türkiye Türkçesinde de varlığı bir an için kabul edilse bile yine “gör-” kelimesi sessiz ile bittiği için bu kelime yanlış kurulmuştur. “Görev” kelimesinin teşekkülü için “göre-” diye bir kök gerekir. Böyle bir fiil kökü ise Türkiye Türkçesinde yoktur (Timurtaş, 2008:107).

3. Sonuç

Her şeyin çok hızlı geliştiği ve değiştiği bir dönemde yaşıyoruz. İçinde yaşadığımız bilgi çağında Türkçe çağdaş dillere ayak uydurmak ve toplumumuzun yeni tanıştığı nesne ve mefhumları Türkçe olarak karşılamak ihtiyacındadır. Bu ihtiyaç rastgele kelime uydurmakla değil, dilimizin kuralları doğrultusunda kaynaklarını iyi değerlendirerek giderilmelidir. Batı dillerinde bulunan fakat Türkçede karşılığı bulunmayan nesne, mefhum ve terimleri karşılamak için yeni kelimeler türetilmelidir. Ancak Türkçe sadeleştirilmek istenirken köklerinden uzaklaştırılarak kısırlaştırılmamalıdır. Arapça ve Farsça kökenli kelimeler, ihtiyaç olup olmadığına bakılmaksızın dilden atılırken Batı kökenli kelimelere kucak açılmamalıdır. İhtiyaç duyulduğu takdirde Türkçedeki yabancı kelimeler atılmalı ve yeni kelimeler türetilmelidir. Yabancı kökenli kelimeler halk diline girmiş ve etrafında mecazlar, deyimler oluşmuşsa bu kelimeler Türkçeleşmiştir. Türkçeleşmiş olan kelimeler menşei ne olursa olsun Türkçeden atılmamalı, ancak Türkçede karşılığı olan yabancı kelimeler çıkarılmalı, terimler Türkçeleştirilmeli, yeni terimler ve yeni mefhumlar için Türkçe karşılıklar bulunmalıdır. Fakat bütün bunlar yapılırken mutlaka Türkçenin kuralları ile anlam ve anlatım esaslarına uygun hareket edilmelidir. Aksi takdirde sırf kelimeleri değiştirmek veya yabancı kelimeleri atmak adına yapılan sadeleştirme dile yarardan çok zarar veren tasfiyecilik halini alır.

Kelime türetmek, mekanik olarak köklere birtakım ekler getirmek olmadığından dilin kendi kuralları içindeki doğal işleyişini, eğilimlerini kavramadan dilin gramerine uygun, yapı ve anlam bakımından doğru kelimeler yapılamaz. Yeni türetilen bir kelimenin doğru ve güzel olması için hem şekil bakımından gramer kaidelerine uygun olması hem de ses, anlam ve mefhum bakımından doğru, uygun ve elverişli olması gerekir. Bu şekilde türetilmeyen kelimeler, dilin bünyesine ve kaidelerine aykırı olur. Ayrıca yeni türetilen kelimeler okunduğunda veya

duyulduğunda zihinde birtakım anlamların belirmesi ve bu kelimelerin hangi nesnenin veya mefhumun karşılığı olduğunun anlaşılması gerekir. Yeni kelimeler, doğru çağrışım özelliği ile dilde yer edinirler. Bu özelliği, onların bilinen canlı kökleri, canlı işlek ekleri ve dildeki benzer şekilde kurulmuş kelimeler sağlar. Bunun için yeni kelimeler, bilinen canlı köklerden işlek eklerle türetilmelidir.

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede peş peşe gelen ekler, kök ve gövde ile ünlü ve ünsüzler bakımından uyum içinde olmalıdır. Bunun için kelime türetilirken büyük ve küçük ünlü uyumları ile ünsüz benzeşmesi kuralına uyulmalıdır. Büyük ve küçük ünlü uyumuna uygun olarak son ünlü esas alınıp kelimenin son ünlüsüne göre ünlüler dizilmelidir. Ünlülerin ve ünsüzlerin çeşitli özelliklerine bağlı olan uyum kuralları doğru türetmeler yapmak için daima göz önünde bulundurulmalıdır.

Yeni kelimeler yapılırken ayrıca eklerin işlevlerine ve taşıdıkları anlamlara dikkat edilmelidir. Çünkü eklerin taşıdıkları anlam ve işlevleri kelime türetmede en önemli özelliklerdir. Eklerin bir kısmı vasıta, eşitlik bildirerek zarf yaparken bir kısmı yer veya zaman ifade eder. Başka bir kısmı ise meslek isimleri yapar. Eklerin birçok işlevi vardır. Yeni kelime yapılmadan önce bunların ayrı ayrı ve iyice tespit edilmesi gerekir. Mesela fiil kök ve gövdelerine getirilmesi gereken ek, isim kök ve gövdelerine yahut isim kök ve gövdelerine getirilmesi gereken ek, fiil kök ve gövdelerine getirilmemelidir.

1940'lerden 1980'e kadar Türkçenin sadeleştirilmesi maksadıyla yapılan çalışmalarda bir yandan Türkçenin kelime hazinesi zenginleştirilirken bir yandan da yapı ve anlamca Türkçenin kurallarına uymayan birçok kelime türetilmiştir. Anlam ve kuruluş bakımından Türkçenin kurallarına uymayan bu kelimeler, belli bir kullanım sıklığına erişerek dile mal olmuş, okul kitaplarına geçmiş ve böylece yaygınlaşmıştır. Bu dönemde yeni veya yabancı kelimelere karşılık olarak türetilen kelimelerde yanlış ekler kullanılmış veya ekler işlevlerinin dışında kullanılmıştır. Bu yanlış kullanımlar:

- 3.1. Eklerin kendi işlevi dışındaki işlevlerde kullanılması: -Aç, -An, -Il/-Ul, mAç/-baç.
- 3.2. Eklerin işlevleri ve anlamları dikkate alınmadan şekil benzerliği nedeniyle yabancı kelimelerden bozma kelimeler oluşturulması: -AlAk, -GA, -GAn.
- 3.3. İsim kök ve gövdelerine getirilmesi gereken eklerin fiil kök ve gövdelerine getirilmesi: +Ay, +AğI, +sAl.
- 3.4. Çift şekilli olmalarına rağmen büyük ünlü uyumuna uymayan kelime türetilmesi: -Ay.
- 3.5. Kelime türemede yabancı dillere ait eklerin kullanılması: -CA, -tay, +sAl, -gen, (-mA)-tik, -mAn.
- 3.6. Fiil kök ve gövdelerine getirilmesi gereken eklerin isim kök ve gövdelerine getirilmesi: -ç/-nç, -GA, -GI/-GU, -m/-Im/-Um, -t/-It/-Ut, -ç/Iç, -mA.
- 3.7. Türkçede olmayan veya tek başlarına kullanılmayan kök ve gövdelerden kelime türetilmesi: -ç/-nç, -GA, -ç/-Iç.

3.8. Çekim ekleriyle kelime türetilmesi:-DAn, -m/-Im/-Um, -n/-In/-Un.

3.9. Çağdaş Türk lehçelerinden alınan eklerin şekil, veya işlevleri değiştirilerek bunlarla yeni kelime türetilmesi: -v, -AğI.

3.10. Türkçede olmayan eklerle kelime türetilmesi: +em, -gar, +gür, +et şeklinde sıralanabilir.

Kültür Bakanlığının düzenlediği 1. Türk Dili Kurultayı'nda alınan kararda belirtildiği üzere, yapı ve anlamca yanlış türetilen kelime ve terimlerden dilde yer edinmiş olanlar birer galat örnek sayılmalı, yeni türetilcek kelime ve terimlerde Türkçenin ses, yapı ve anlam özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Böylece eskinin yanlış türetmeleri örnek alınmamalı, Türkçenin kurallarının belirlenmesinde, dolayısıyla öğretilmesinde güçlükler sebep olan kural dışı örneklerin sayısı artırılmamalıdır.

Dili sadeleştirme, Türkçenin ses, yapı ve anlam özellikleri göz önünde bulundurularak planlı programlı bir şekilde bilimsel olarak yapılmadığı takdirde ortaya çıkan kelime ve terimler dile fayda sağlamak yerine ona zarar verirler. Geçmişte yaşadığımız denemenin menfi sonuçlarının tekrarlanmaması için bu deneyimden dersler çıkarılarak dilin yapısı, grameri ve anlam özelliklerine uygun doğru türetmeler yapılmalıdır. Bu türden yeni kelime ve terimler türetebilmek için, dilin iyi işlenmesi gerekmektedir. Dilin iyi işlenmesi ise, dil bilginlerinin başarabileceği bir bilim işi ve dili iyi kullanan usta şair ve yazarların başarabileceği sanat işidir.

4. KAYNAKÇA

- ACAR, İsmail (2000)*Türkçecilik Çalışmaları Açısından Bugünkü Türkiye Türkçesi*, Balıkesir.
- AĞAKAY, M. Ali (1962) "Örnekseme Üzerine" Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Ekim 1962, C: XII, S: 133, Ankara s. 12-13.
- AKSAN, Doğan (1989), "Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine", TDAY Belleteri 1971, Türk Dil Kurumu, Ankara, s.253-262.
- AKSAN, Doğan (1999), *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınları, Ankara.
- ARAT, R. Rahmeti (1955) "Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı", (Nisan 1955, C: IV, S: 43, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi). Ankara, s. 396-401.
- ATALAY, Besim (1941) *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, TDK Yayınları, Ankara.
- ATAY, Falih Rıfkı (1980) Çankaya, İstanbul.
- BANGUOĞLU, Tahsin(1941) "Türkçede Kelime Teşkili", DB I, İstanbul.
- BANGUOĞLU, Tahsin(2000) *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, 6.Baskı, Ankara.

- BULAK, Şahap (2012) “Kelime Türetme ve Bir Kelime Türetme Önerisi: Çaysa- Üzerine”
The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social
Science Volume 5 Issue 1, s. 63-74.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1973) “Türkçe Türetme Ekleri Üzerine Bir Çalışma”, HSBBD V, 1,
s.47-56.
- CİN, Recai (1971), *Kavramlar Dizini*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- ÇOLPAN, Yılmaz (1963) *Ataç’ın Sözcükleri*, TDK Yayınları, Ankara.
- DEMİRCAN, Ömer (1977) *Türkiye Türkçesinde Kök- Ek Bileşmeleri*, TDK Yayınları,
Ankara.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1962) *Türkçede Sözcük Yapma Yolları*, TDK Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1993) *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, 20. Baskı, İstanbul.
- GÜLSEVİN, Gürer (2006) ‘*Dil Kirliliği Sorunu*’, *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, Divan
Yayınevi, İstanbul.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997) *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları, Ankara.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1974) *Türkçenin Ekleri*, TDK Yayınları, Ankara, 173 s.
- İNAN, Âfet (1959) *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1985) “*Dil İnkılâbının Sadeleşme ve Türkçeleşme Akımları Arasındaki
Yeri*”, Türk Dili, Mayıs 1985, sayı:401, s.1-32
- KORKMAZ, Zeynep (1993) “*Bilinçli Dil Sevgesi ve ‘Eleştirel Düşünce’ Üzerine*”, Türk Dili
Dergisi 1993 sayı: 501 Ankara, s. 387-392.
- KORKMAZ, Zeynep (2003) *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları,
Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1995) “*Köktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları
üzerine*”, TDÜA I, TDKYayınları, Ankara, s. 188-194.
- KORKMAZ, Zeynep (2000) *Türkçe ’de Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması
Olayları*, 4. Baskı, TDK Yayınları, Ankara, 92 s.
- KÖSEARİF, Fuat (1945) “*Ekler ve Takılar*”, TDAY-B, Seri: III, Sayı: 4 -5, Kasım 1945, TDK
Yay., Ankara, s. 343-352.
- LEVEND, Agah Sırrı (1972) *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK Yayınları.
Ankara.
- LYONS, John (1996), *Semantics I*, Cambridge University Pres.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1960) “*Türkiye Türkçesinde Söz Yapımı Üzerine Bazı Notlar*”,
TDED, İÜ Edebiyat Fak.Yayınları, İstanbul, C. 10, S. 1-2, s. 5.

- MUSAOĞLU, Mehman (1997) *“Yazı Dilinde Pürizm, Alıntı Kelimeler ve Dil Kültürü”* Türk Dili, Nisan 1997, sayı: 544, s.362-370, Ankara.
- ÖKSÜZ, Yusuf Ziya (1995) *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kâlemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Ankara.
- ÖZDEMİR, Emin (1969) *Dil Devrimimiz*, TDK Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2010) *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- TAŞKIRAN, Celal (2001) *“Türkçenin Ekleri”*, ÇTD, Dil Derneği Yayınları, Ankara, C.14, S. 163, s. 309.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1976) *Tarih Boyunca Türkçecilik Cereyanı*, Türk Dünyası El Kitabı, TKAE Ankara.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (2008) *Türkçemiz ve Uydurmacılık*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- TRIER, Jost (1931), *Der Deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Carl Winters Universitetsbuchhandlung, Heidelberg.
- Türkçe Sözlük I-II (1998) Türk Dil Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1991) *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yayınları, Ankara.